

เมืองคูบัว

ชื่อแหล่ง : เมืองคูบัว

ที่ตั้ง : ตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

เส้นทางเข้าสู่แหล่ง : จากตัวเมืองราชบุรีใช้ทางหลวงหมายเลข 3339 (ราชบุรี-คูบัว) ระยะทางประมาณ 5 กิโลเมตรจะเข้าสู่ตัวเมืองคูบัวจากทางด้านทิศเหนือ

สภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อม :

สภาพภูมิศาสตร์ : สภาพของเมืองโบราณคูบัว มีลักษณะเป็นเนินดินตามธรรมชาติ ตั้งอยู่สูงจากพื้นที่โดยรอบประมาณ 1-2 เมตร และอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 5 เมตร มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ 1 และ 2 ชั้นตามลำดับ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลาดสูงขึ้นไป จนต่อเนื่องกับเนินเขาทางด้านทิศตะวันตก ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นที่ราบลาดลงสู่ทะเล

แหล่งน้ำ : ทางด้านทิศเหนือติดกับห้วยคูบัวอันเกิดจากภูเขาทางด้านทิศตะวันตกไหลมาลงยังคูเมืองด้านทิศเหนือ แล้วไหลผ่านเลยลงไปสู่แม่น้ำอ้อมทางทิศตะวันออก ที่ตำบลเวียงทูนในท้องที่อำเภอวัดเพลง ปัจจุบันลำห้วยนี้บางตอนตื้นเขิน

ทิศตะวันออกมีแม่น้ำอ้อมในเขตตำบลเกาะศาลพระเป็นลำน้ำสำคัญ สันนิษฐานว่าเป็นทางน้ำสายเก่าของแม่น้ำแม่กลอง ภายหลังเปลี่ยนทิศทางเดิน ทำให้เกิดการตื้นเขินโดยตัวเมืองคูบัวนี้ห่างจากแม่น้ำอ้อมประมาณ 2.7 กม.และห่างจากแม่น้ำแม่กลองประมาณ 9.1กม.

คูเมืองทางด้านทิศตะวันตกมีลำห้วยจีนสี่ห้วยไหลผ่านลำห้วยจีนสี่ห้วยนี้จะแยกออกมาจากลำห้วยคูบัวจากเทือกเขาทางด้านทิศตะวันตก แล้วไหลเข้าสู่ตัวเมืองคูบัวทางด้านใต้ และไหลย้อนขึ้นไปทางเหนือไปออกทางคันคูเมืองทางด้านทิศตะวันออกลงสู่แม่น้ำอ้อม ส่วนทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือเคยปรากฏร่องรอยแม่น้ำใหญ่ที่ชาวบ้านเรียกว่า อู่เรือ ความยาว 60 เมตรโดยประมาณ

ประวัติ : ก่อนหน้าที่จะมีการดำเนินการสำรวจ และขุดแต่งโบราณสถานในเมืองคูบัวนั้น ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความสนใจเมืองโบราณในแถบลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดราชบุรี เนื่องจากได้มีการค้นพบหลักฐานทางด้านโบราณคดีหลายชนิด ที่บ่งบอกได้ว่าในบริเวณนี้เป็นดินแดนที่มีอารยธรรมเก่าแก่ เช่น พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทจำหลักสมัยทวารวดีบนหน้าผาถ้ำฤๅษีเขาสูง พระเศียรพระพุทธรูปขนาดใหญ่ทำด้วยศิลาซึ่งพบจากวัดมหาธาตุ

ปี พ.ศ.2452 พันตรีลูเนต์ เดอ ลาจองกีแยร์ ได้พิมพ์รายงานการค้นคว้าเกี่ยวกับวิชาโบราณคดีในไทย ได้กล่าวถึงโบราณสถานหลายแห่งในแถบจังหวัดลพบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี ราชบุรีและปราจีนบุรี ได้จัดให้โบราณวัตถุที่พบจากโบราณสถานเหล่านี้อยู่ในกลุ่มศิลปะที่เรียกว่า “ ศิลปะอินดูไม่ไช่เขมร ในครั้งนั้นยังไม่มีผู้ใดทราบตำแหน่งที่ตั้งที่แน่นอนของเมืองโบราณที่กล่าวถึงในจังหวัดราชบุรี

ในเดือนพฤษภาคมปีพ.ศ. 2500 ได้มีพระภิกษุจากวัดสัตตนาถปรีวัตร จังหวัดราชบุรี ชื่อ พระภิกษุคุณ คุณภริโต ทำหนังสือแจ้งไปยังกรมศิลปากร ว่ามีวัดร้างตั้งอยู่ในเขตจังหวัดราชบุรี มีผู้ไปขุดค้นเอาทรัพย์สมบัติที่ฝังไว้อยู่เนืองๆ ขอให้กรมศิลปากรไปดำเนินการขุดเอาขึ้นมา เก็บรักษาไว้เป็นสมบัติของชาติและทำการบูรณะปฏิสังขรณ์โบราณสถานแห่งนี้ต่อไป กรมศิลปากรจึงได้จัดเจ้าหน้าที่ไปพบกับพระภิกษุคุณ และขอให้ท่านนำไปสำรวจ พบว่ามีเนินดินขนาดใหญ่ๆหลายแห่ง มีก้อนอิฐกระจัดกระจายอยู่ตามเนินดินนั้น ทำให้เกิดความสงสัยว่าน่าจะเป็นซากโบราณสถาน และได้พบเศียรพระพุทธรูปดินเผา ที่ชาวบ้านเก็บเอาไปจากบริเวณบ้านคูบัว มีลักษณะทางพุทธศิลป์ เช่นเดียวกับพระพุทธรูปสมัยทวารวดี และในเดือนกันยายน พ.ศ.2503 กรมศิลปากรได้จัดส่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจอีกครั้งหนึ่งพบเนินดินอีกหลายแห่ง จึงได้กำหนดทำการสำรวจโดยละเอียด และขุดแต่งให้ทราบแน่ชัดว่าเป็นโบราณสถานลักษณะใด และสร้างขึ้นในสมัยใด แต่เนื่องจากเนินดินเหล่านี้อยู่ในที่ดินของชาวบ้านกรมศิลปากรไม่สามารถเข้าไปขุดค้นโดยพลการได้ จึงได้ติดต่อไปยังผู้ว่าราชการจังหวัดขอให้ช่วยติดต่อกับเจ้าของที่ดินเพื่อยินยอมให้กรมศิลปากรเข้าไปทำการสำรวจและขุดแต่งเนินดินเหล่านั้นได้ ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดราชบุรีก็ให้ความร่วมมือ โดยจัดให้เจ้าของที่ดินทำบันทึกให้ความยินยอมไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

ดังนั้นในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2504-พฤษภาคม พ.ศ. 2506 นายชนิด อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากรในขณะนั้น จึงได้มอบหมายให้นายสมศักดิ์ รัตนกุล เป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการสำรวจและขุดแต่ง นับว่าเป็นการดำเนินงานทางวิชาการโบราณคดีของกรมศิลปากรเป็นครั้งแรกในพื้นที่นี้ จากการสำรวจพื้นที่ในเขตตำบลคูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี พบซากโบราณสถานจำนวน 44 แห่ง และได้ทำการขุดแต่ง 23 แห่ง จากหลักฐานโบราณสถานและโบราณวัตถุที่พบ ทำให้ทราบได้ว่าเมืองโบราณที่พบที่เมืองราชบุรีแห่งนี้เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-17 ในวัฒนธรรมทวารวดี เรียกกันตามที่ตั้งว่า “ เมืองโบราณคูบัว ”

ในปี พ.ศ.2538 กรมศิลปากรได้ทำการบูรณะโบราณสถานในเขตเมืองคูบัว 3 แห่ง คือ โบราณสถานหมายเลข 8 (วัดคูบัว) โบราณสถานหมายเลข 18 (วัดโฆลง) โบราณสถานหมายเลข 44 (โคกของนายผาด, วัดหนองเกษร) และในปี พ.ศ. 2539 สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 1 ราชบุรี ได้ดำเนินการขุดแต่งโบราณสถานในเมืองคูบัวเพิ่มอีก 1 แห่ง คือ โบราณสถานหมายเลข 31 (โคกวิหาร)

หลักฐานทางด้านโบราณคดี : เมืองโบราณคูบัวเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของชุมชนสมัยโบราณ มีการก่อสร้างคูน้ำคันดินขึ้นล้อมรอบตัวเมือง ลักษณะแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าวางตัวอยู่ในแนวเหนือ-ใต้ โดยคูน้ำคันดินทางด้านทิศเหนือและทิศใต้วางประมาณ 800 เมตร ส่วนทางด้านทิศตะวันออกและทิศตะวันตกยาวด้านละ 2,000 เมตร ในอดีตลักษณะของคูน้ำคันดินจะประกอบไปด้วย คูน้ำอยู่ตรงกลางระหว่างคันดินสองชั้น ตัวคูน้ำมีขนาดกว้างประมาณ 50 เมตร คันดินจะมีขนาดความกว้าง 53 เมตร และความสูงประมาณ 3 เมตร พบโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีกระจายอยู่เป็นจำนวนมากทั้งในและนอกตัวเมือง ซึ่งอาจแยกโบราณสถาน พบในบริเวณเมืองคูบัวเหล่านี้ ออกได้เป็น 3 ประเภท คือ :-

1. โบราณสถานที่เป็นสิ่งก่อสร้างด้วยดิน (earthworks) ได้แก่แนวคูน้ำคันดินที่สร้างขึ้น

เป็นคูเมืองกำแพงของตัวเมืองโบราณคูบัว ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมน มีขนาดความกว้างโดยเฉลี่ยประมาณ 50 เมตร และมีความยาวทั้งสิ้นทั้งสิ้นด้านประมาณ 5,680 เมตร บางบริเวณพบร่องรอยที่แสดงให้เห็นว่ามีการนำดินที่ได้จากการขุดคูเมือง มาสร้างเป็นแนวคันดินกำแพงทั้งสองด้านของคูเมือง

2. โบราณสถานที่เป็นศาสนสถาน ได้แก่ สิ่งก่อสร้างของสถาปัตยกรรมที่มีร่องรอยบ่งชี้ว่าเป็นศาสนสถานในสมัยโบราณ จากการสำรวจพบทั้งสิ้น 59 แห่ง เป็นการพบในช่วงปี พ.ศ. 2504 - 2506 เป็นจำนวน 53 แห่ง สำรวจพบเพิ่มเติมในช่วงปี พ.ศ. 2537 เป็นจำนวน 5 แห่ง และพบเพิ่มเติมอีกในช่วงปี พ.ศ. 2540 เป็นจำนวน 1 แห่ง

หลักฐานที่ค้นพบทำให้กล่าวได้ว่าเมืองโบราณคูบัวนั้น เป็นเมืองที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นในวัฒนธรรมทวารวดีประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-17 ตลอดจนทราบถึงข้อมูลลักษณะรายละเอียดรูปแบบของสถาปัตยกรรมสิ่งก่อสร้างที่ยังคงเหลือหลักฐานอยู่ พบว่าวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างโบราณสถานส่วนใหญ่ใช้อิฐ ซึ่งเป็นของที่หาง่าย สามารถจัดทำขึ้นเองได้ภายในท้องถิ่นไม่ต้องนำเข้ามาจากชุมชนอื่น ลักษณะอิฐที่พบจะมีรูปแบบเฉพาะตัวของอิฐสมัยทวารวดี คือ มีขนาดใหญ่ความกว้างประมาณ 18 ซม. ความยาว 34 ซม. และความหนา 8 ซม. ดินที่ใช้เผาจะมีการผสมแกลบข้าว ซึ่งสามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนจากก้อนอิฐ ส่วนกรรมวิธีในการเผายังคงไม่ได้มาตรฐานเท่าที่ควร เนื่องจากผิวของอิฐชั้นนอกเท่านั้นที่สุกเป็นสีแดงแก่หรือสีเหลืองปนแดง เนื้ออิฐภายในยังคงเป็นสีดำและเป็นถ่านอยู่ ทำให้อิฐมีคุณภาพไม่ดี ไม่สามารถนำมาสลักภาพประติมากรรมได้ นอกจากขีดเป็นเพียงลายเส้นนูนอย่างง่ายเท่านั้น ซึ่งอาจจะทำก่อนเผาไฟหรือหลังเผาไฟแล้ว

โบราณสถานที่พบจากเมืองโบราณคูบัว ส่วนใหญ่เป็นศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาทั้งสองนิกาย คือ เถรวาทและมหายาน โดยมีลักษณะแตกต่างกัน ได้แก่ :

อาคารพุทธสถานฝ่ายเถรวาท ฐานอาคารของฝ่ายเถรวาทนี้ ไม่นิยมภาพประดับตกแต่งมากนัก อาจจะมีเพียงแผ่นอิฐตกแต่งลวดลายหากมีการตกแต่งก็จะเป็นภาพเล่าเรื่องชาดกหรือพุทธศาสนนิทาน ซึ่งลวดลายที่ประดับตกแต่ง ส่วนใหญ่จะทำมาจากดินเผาหรือปูนปั้น

อาคารพุทธสถานฝ่ายมหานิกาย ฐานอาคารของพุทธสถานฝ่ายมหานิกายนั้น มักที่จะนิยมประดับตกแต่งด้วยภาพปูนปั้นหรือดินเผาอย่างมากมาย เช่น ลวดลายดินเผาที่พบจากโบราณสถานหมายเลข 39 และ 40 บ้านหนองเกสร ซึ่งพบทั้งรูปพระโพธิสัตว์ พระพุทธรูป เทพเทวดา อมนุษย์ อาทิ นาค ครุฑ คนธรรพ์ ยักษ์ รากษส มนุษย์ คนแคระและรูปสัตว์ต่างๆ เช่น สิงห์ ช้าง ม้า เป็นต้น

การก่อสร้างอาคารส่วนใหญ่ที่เป็นศาสนสถานจะใช้อิฐก่อเรียงต่อกันขึ้นไปโดยใช้ดินสอซึ่งเป็นดินเหนียวผสมน้ำอ้อย ชั้นของสอดินมีลักษณะบางมาก มีการสอปูนบ้างเป็นกรณีพิเศษ ลักษณะการเรียงอิฐจากการขุดแต่งที่เมืองคูบัวแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. การเรียงทับันทั้งองค์เจดีย์ และตอนกลางองค์ภายในบนพื้นฐานรากพบอิฐลักษณะพิเศษซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นอิฐที่ใช้ในการวางศิลาฤกษ์ คือ มีลักษณะผิวหน้าอิฐ ขัดเป็นมันบางครั้งมีทองคำเปลวปิดอยู่
2. การก่ออิฐจะทำเป็นระเบียบเฉพาะแนวชั้นนอกเท่านั้น ชั้นในส่วนตรงกลางใช้ดินหรือเศษอิฐหักวางเรียงอย่างไม่มีระเบียบ

ชั้นฐานรากของศาสนสถานที่พบในเมืองคูบัว ส่วนใหญ่จะใช้ทรายปูพื้นปรับระดับให้เสมอกันก่อน แล้วจึงเริ่มก่อองค์เจดีย์ขึ้นโดยใช้แผ่นอิฐวางเป็นแนว 1 หรือ 2 ชั้น แต่ที่โบราณสถานหมายเลข 18 (วัดโฆลง) พบว่ามีการใช้ศิลาแลงในการก่อสร้างส่วนฐาน ลักษณะของการเรียงศิลาแลงนั้นจะซ้อนกันขึ้นไปโดยไม่มีการสอ พบแต่เพียงร่องรอยของการฉาบผิวด้วยปูน

ลักษณะรูปแบบของโบราณสถาน จากการขุดแต่งโบราณสถานในเมืองคูบัว ทำให้ทราบถึงลักษณะรูปแบบของโบราณสถาน ซึ่งส่วนใหญ่จะเหลืออยู่เฉพาะส่วนฐาน ส่วนบนชำรุดจนไม่สามารถศึกษารูปทรงได้ ลักษณะของฐานโบราณที่พบจะแตกต่างกัน สามารถแบ่งออกได้เป็น 8 ลักษณะ คือ

1. ลักษณะฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่ออิฐขึ้นไปตรงๆอย่างธรรมดาไม่มีการย่อมุม มีทั้งแบบที่มีเส้นลายลูกแก้วประดับและไม่มี

2. ลักษณะฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส บนฐานสี่เหลี่ยมมีองค์เจดีย์รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซึ่งที่ด้านจะมีมุขยื่นซ้อนกันออกมา 3 ชั้น และที่มุมเป็นมุขสี่เหลี่ยมในระนาบเดียวกันทำให้มองเห็นเป็นมุขยื่นออกมาด้านละ 3 มุม

3. ลักษณะฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีฐานเป็นฐานเขียงซ้อนกันขึ้นไปเป็นชั้นๆ และมีซุ้มรอบองค์เจดีย์

4. ลักษณะฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีบันไดยื่นออกมาจากฐานทั้ง 4 ด้าน หรือเพียงด้านเดียว

5. ลักษณะฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีมุขยื่นออกมาจากมุมทั้ง 4

6. ลักษณะฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

7. ลักษณะฐานกลม

8. ลักษณะฐานแปดเหลี่ยม

3. แหล่งโบราณคดีที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัย ได้แก่ บริเวณพื้นที่ที่สำรวจแล้วพบร่องรอยโบราณวัตถุที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันชุมชนโบราณที่เมืองคูบัว จนสันนิษฐานว่าน่าจะมีลักษณะเป็นแหล่งที่อยู่อาศัย จนถึงปัจจุบันได้สำรวจพบเนินดินที่มีร่องรอยเข้าลักษณะดังกล่าว จำนวน 2 แห่ง

พัฒนาการของเมืองคูบัวที่ส่งผลให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในฐานะเมืองสมัยทวารวดีรุ่นแรก (พุทธศตวรรษที่ 11-13) น่าจะสืบเนื่องมาจากการติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนอื่นๆ เป็นสำคัญ ปัจจัยที่สนับสนุนให้เมืองคูบัวมีฐานะเปรียบเสมือนสถานีการค้านี้ไม่ปรากฏชัดเจน ซึ่งน่าจะมีเหตุผลมาจาก

1. การตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่เหมาะสม เมืองคูบัวตั้งอยู่ใกล้กับชายฝั่งทะเล ซึ่งมีลักษณะเป็นอ่าวที่มีคลื่นลมสงบเหมาะแก่การเป็นท่าจอดเรือ และมีทางน้ำที่สามารถใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับดินแดนภายในได้โดยสะดวก ตำแหน่งที่ตั้งของเมืองอยู่บนลานตะพักชายฝั่งทะเลสูงกว่าพื้นที่โดยรอบประมาณ 2 เมตร มีเทือกเขาเล็กๆ ทางด้านตะวันตกเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติจำพวกของป่าและสัตว์ป่า เป็นที่กันลมและกำแพงธรรมชาติสำหรับป้องกันชุมชน พื้นที่ภายในตัวเมืองและโดยรอบส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มกว้างมีความอุดมสมบูรณ์ของดินสูง เนื่องจากเป็นดินตะกอนที่น้ำพัดพามาทับถมกันเป็นเวลานานจึงอุดมไปด้วยอินทรีย์วัตถุที่ช่วยในการเจริญเติบโตของพืชในปริมาณค่อนข้างมาก เหมาะแก่การเกษตรกรรมเพาะปลูกข้าว

และเลี้ยงสัตว์ ซึ่งเป็นอาชีพที่สำคัญสำหรับเลี้ยงชุมชนและเป็นสินค้าในการแลกเปลี่ยน การวิเคราะห์หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นของภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อปี พ.ศ. 2524-2525 และการขุดค้นโบราณสถานหมายเลข 24 และ 25 เมืองคูบัว ได้พบกระดูกสัตว์เป็นจำนวนมาก สามารถแบ่งออกเป็นกระดูกสัตว์ป่าจำพวก กวางป่า เก้ง ละองละมั่ง เนื้อทราย เนื้อสมัน กระดูกสัตว์น้ำจำพวก ปลา จระเข้ เปลือกหอย กระดองเต่า กระดองตะพาบน้ำ และกระดูกสัตว์เลี้ยงจำพวก วัว ควาย สุนัข หมู และ ไก่ นอกจากนี้ยังพบหลักฐานการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ภายในเมืองคูบัว เช่น การผลิตภาชนะดินเผา การทอผ้า การผลิตลูกปัดแก้ว และการผลิตเครื่องประดับและเครื่องใช้โลหะ ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อใช้ภายในชุมชนหากมีจำนวนมากก็อาจใช้เป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่นๆ ด้วย แต่ไม่มีหลักฐานว่ามีกระบวนการผลิตใหญ่ถึงขนาดขั้นอุตสาหกรรม จากลักษณะทางกายภาพของเมืองคูบัวแสดงให้เห็นว่าเป็นเมืองที่มีระบบเศรษฐกิจที่สมบูรณ์ในตัวเอง โดยเฉพาะเศรษฐกิจทางการเกษตร สามารถผลิตพืชผลทางการเกษตรกรรมเลี้ยงชุมชนได้อย่างพอเพียง

สินค้าสำคัญของเมืองคูบัว สันนิษฐานว่า คือ พืชผลการเกษตร ผลผลิตจากป่าจำพวกสัตว์ป่า ของป่า และแร่ธาตุ อันได้แก่ ดินบุก ซึ่งรับมาจากชุมชนที่อยู่ในแถบภูเขาสูงชันของเทือกเขาตะนาวศรีเขตอำเภอสวนผึ้ง และกิ่งอำเภอบ้านคา จังหวัดราชบุรี อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี และชุมชนในเขตที่ราบสลับภูเขาสูง โคกเขตอำเภอจอมบึงและอำเภอโพธาราม ซึ่งกลุ่มชนเหล่านี้ยังคงมีวิถีชีวิตแบบสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในกลุ่มสังคมเกษตรกรรมที่มีการใช้เครื่องมือเหล็ก โดยพบหลักฐานวัตถุทางวัฒนธรรมของสังคมที่เจริญมากกว่าที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนแบ่งปันระหว่างกันในแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ เช่น ชิ้นส่วนภาชนะสำริดจากแหล่งโบราณคดีเขาจุกกิ่งอำเภอบ้านคา ซึ่งมีภาพลายเส้นคล้ายคลึงกันกับที่พบจากแหล่งโบราณคดีบ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี กำหนดอายุได้ไม่ต่ำกว่า 1,800-1,900 ปีขึ้นไป ลูกปัดหินอเกตและเครื่องประดับจากสำริดรูปสัตว์ จากแหล่งโบราณคดีห้วยสวนพลู กิ่งอำเภอบ้านคา ลูกปัดแก้ว ต่างหูตะกั่ว และต่างหูตะกั่วหุ้มทองคำจากแหล่งโบราณคดีไร่ชัยหนองคา อำเภอจอมบึง พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ 11-16 ประทับนั่งห้อยพระบาทปางแสดงปฐมเทศนา ใต้ซุ้มสถูปพุทธคยาจากถ้ำพระพิมพ์ อำเภอจอมบึง เป็นต้น

2. การตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมโบราณ พื้นที่จังหวัดราชบุรีนั้นพบโบราณวัตถุที่เป็นร่องรอยของการติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันของกลุ่มชนโบราณในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาก่อน โดยมีการค้นพบกลองมโหระทึกสำริดแบบเฮเกอร์ I จากแหล่งโบราณคดีถ้ำเขาจุก อำเภอโพธาราม แหล่งโบราณคดีบ้านหนองวัวคำ อำเภอปากท่อ และจากเมืองคูบัว ซึ่งจัดว่าเป็นกลองในวัฒนธรรมดองซอน อันเป็นวัฒนธรรมยุคโลหะที่เจริญรุ่งเรืองอยู่ในเวียดนามตอนเหนือและจีนตอนใต้ (ยูนนาน) ในช่วงพุทธศตวรรษที่

๑-๓ ส่วนการติดต่อกับชุมชนโบราณในประเทศอินเดียและในกลุ่มประเทศแถบเมดิเตอร์เรเนียน (กรีก โรมัน และเปอร์เซีย) พบหลักฐานซึ่งเป็นผลผลิตของการค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างกัน ในชุมชนทางภาคตะวันตกของประเทศไทย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3 โดยเฉพาะแถบเทือกเขาตะนาวศรีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญ คือ แหล่งโบราณคดีบ้านเก่า อำเภอไทรโยค แหล่งโบราณคดีคอนคาเพชร อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี สำหรับเขตจังหวัดราชบุรีนั้น พบหลักฐานกระจายอยู่โดยทั่วไป เช่น

- แหล่งโบราณคดีเขาจุก กิ่งอำเภอบ้านคา พบชิ้นส่วนภาชนะสำริดมีภาพลายเส้น เป็นรูปผู้หญิงช่าง เพาะ และลวดลายคล้ายศิลปะอินเดีย
- แหล่งโบราณคดีโคกพริก อำเภอเมืองราชบุรี พบลูกปัดหินคาร์เนเลียนและหินอาร์เกต
- แหล่งโบราณคดีโคกพลับ จากการขุดค้นในชั้นวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พบหลักฐานพวก ต่างหูหินเซอร์เพนน์ไทม์และต่างหูหินคาร์เนเลียน หวีกระดูกสัตว์ ลูกปัดหินคาร์เนเลียนและหินอาร์เกต

โบราณวัตถุที่พบจากแหล่งโบราณคดีเหล่านี้เป็นสินค้า ประเภทเครื่องใช้และเครื่องประดับ จำพวก ภาชนะสำริด หวีงาช้าง ลูกปัดที่ทำมาจากหินคาร์เนเลียนและหินอาร์เกต ซึ่งลูกปัดหินนี้พบเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่สันนิษฐานว่ามีแหล่งผลิตอยู่ในบริเวณแคว้นเคชานประเทศอินเดีย อันเป็นเครื่องยืนยันได้ว่ามี พ่อค้าซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าอินเดียเดินทางเข้ามาติดต่อกับค้าขายกับดินแดนแถบนี้แล้ว ในแม่น้ำแม่กลอง เส้นทางคมนาคมโบราณที่สำคัญได้พบหลักฐานเหล่านี้เช่นกัน หลักฐานกลุ่มหนึ่งที่น่าสนใจ คือ ลูกปัดหินคาร์เนเลียน-โอนิกซ์รูปปลิงโต จีหินอาเกตรูปปลาโลมา ซึ่งคงเป็นเครื่องรางที่พ่อค้าทางทะเลนำติดตัวเข้ามา ลูกปัดหินรูปปลิงโตนี้มีลักษณะเป็นรูปปลิงโตเต็มตัวกำลังหมอบ เป็นเครื่องรางสัญลักษณ์ของอำนาจและความยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นคติความนิยมของชาวตะวันตกพวกกรีก ชิเลียน และปาเลียน ที่เข้ามาปกครองเมืองคัทซึลาราว พุทธศตวรรษที่ 5-8

เส้นทางคมนาคมทางน้ำเมื่อเดินเรือมาถึงบริเวณปากแม่น้ำอ้อมหรือแม่น้ำแม่กลองสายเก่าก็สามารถถ่ายเทสินค้าลงเรือขนาดเล็กเข้าสู่เมืองคูบัวได้ นอกจากนั้นยังสามารถเดินทางขึ้นไปทางเหนือผ่านเมืองราชบุรีโดยลำน้ำสายเก่าซึ่งไหลอยู่ในแนวคูชานานกับลำน้ำแม่กลองปัจจุบันทางด้านตะวันตก โดยแยกจากลำน้ำแม่กลองในปัจจุบันบริเวณบ้านบางสองร้อย ผ่านบ้านโคกกระทาย บ้านโคกทอง บึงกระจับ บ้านลำพยอม ผ่านบ้านดอนไม้แดง ไปบรรจบกับแม่น้ำแม่กลองปัจจุบันที่บ้านพงตึกขึ้นไปกาญจนบุรี ตามลำน้ำแควน้อย แควใหญ่ ขึ้นบกผ่านด่านเจดีย์สามองค์ ไปทวาย ซึ่งเส้นทางน้ำสายนี้เป็นเส้นทางติดต่อกับอินเดีย มาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 3-4

ฐานะการเป็นเมืองท่าศูนย์กลางรวบรวมสินค้าของเมืองคูบัวในลุ่มน้ำแม่กลองดำรงความ

สำคัญอยู่ช่วงระยะเวลาหนึ่งจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 16-18 ก็เริ่มเสื่อมความสำคัญลงไปอันอาจจะสืบเนื่องมาจากเหตุผลหลายประการ เช่น ถึงเวดล้อมบริเวณชายฝั่งทะเลเกิดการเปลี่ยนแปลง แม่น้ำอ้อมซึ่งเดิมเป็นแม่น้ำสายใหญ่เกิดการตื้นเขินจากการตกตะกอนต่างๆ ทำให้น้ำไหลตัดตรงลงไปยังแม่น้ำแม่กลอง ปัจจุบันที่ไหลผ่านเขตอำเภอบางคนที ซึ่งเดิมอาจจะเป็นเส้นทางน้ำขนาดเล็กและในช่วงระยะเวลาต่อมา แม่น้ำแม่กลองช่วงนี้ก็ได้เพิ่มความสำคัญขึ้นเป็นลำดับ เมื่อเส้นทางน้ำตื้นเขินการเดินทางเข้าสู่เมืองคูบัวเพื่อติดต่อค้าขายกระทำได้น่าบากมากขึ้น พื้นที่ภายในเมืองซึ่งเดิมสามารถรับน้ำได้จาก ๒ แหล่ง คือ ลำห้วยทางด้านตะวันตกกับแม่น้ำอ้อม ก็อาจมีน้ำที่จะไหลเข้าไปยังคูเมืองสำหรับใช้ในชีวิตประจำวันลดน้อยลงทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เปลี่ยนแปลงไป ปัจจัยอีกประการอาจสืบเนื่องมาจากความสำคัญของชุมชนบริเวณชายฝั่งแม่น้ำแม่กลอง บริเวณเหนือเมืองคูบัวขึ้นมาเริ่มมีความเข้มแข็งขึ้นมา อันอาจมาจากการรับอิทธิพลของวัฒนธรรมเขมร จึงมีการเคลื่อนย้ายศูนย์กลางของชุมชนขึ้นไปตั้งอยู่ทางเหนือ ริมลำน้ำแม่กลองห่างจากเมืองคูบัวออกไปประมาณ 5 กิโลเมตร ซึ่งต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็นเมือง ดังปรากฏชื่อเมืองในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ.1724-1760) ว่า “ **ขยราชบุรี** ” เป็น 1 ใน 23เมือง ที่ทรงพระราชทานพระชัยพุทธมหานาถมาประดิษฐาน ถึงแม้ศูนย์กลางความสำคัญของเมืองในแง่เศรษฐกิจและการเมืองจะเปลี่ยนแปลงไป แต่เมืองคูบัวก็ไม่ได้ถูกทิ้งร้างไปโดยสิ้นเชิง ยังคงมีประชาชนอยู่อาศัย และยังคงดำรงความสำคัญทางด้านศาสนาสืบต่อมา

การกำหนดอายุสมัย : ทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 12-17)

การประกาศขึ้นทะเบียน : ยังไม่ได้รับการขึ้นทะเบียน

รูปแบบของแหล่งโบราณคดี : เมืองโบราณ

วันที่ปฏิบัติงาน : สำรวจ 13 มิ.ย.40-30 ก.ค.40 บันทึก 5 ส.ค.40

ผู้สำรวจ/บันทึกข้อมูล : นายเคชา สูดสวาท ,น.ส.สุริยา สุวรรณนิมิตร

ที่มาของข้อมูล : ราชบุรี . กรมศิลปากรจัดพิมพ์ เนื่องในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ

สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

ราชบุรี 14 ตุลาคม 2534

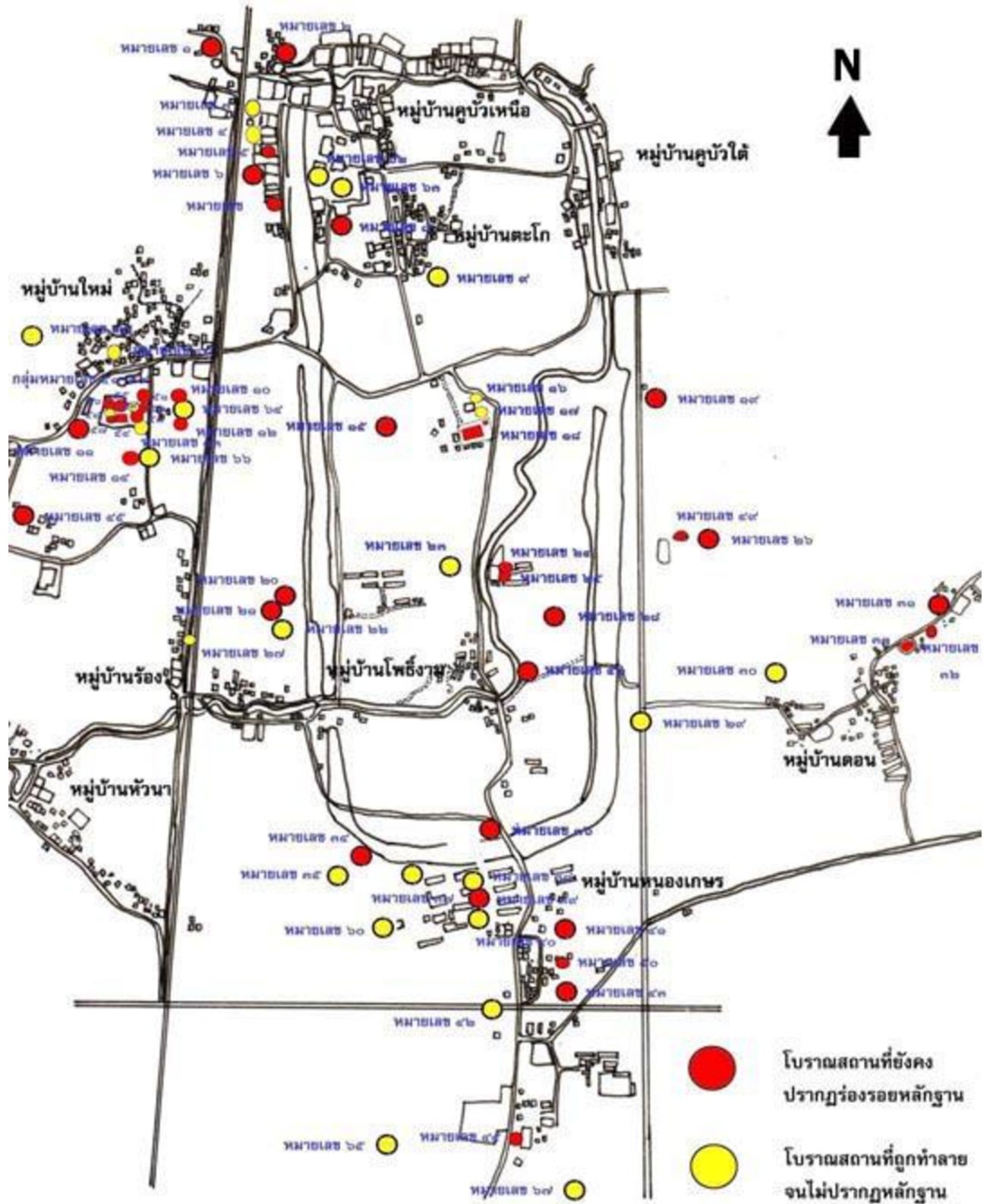
ทะเบียน โบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2. กองโบราณคดี กรมศิลปากร , 2538

โบราณคดีเมืองคูบัว . ว่าที่ ร.ต.สมศักดิ์ รัตนกุล กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในงาน

พระราชทานเพลิงศพ ว่าที่ ร.ต.สมศักดิ์ รัตนกุล เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2535

กลุ่มวิชาการโบราณคดี.สำนักงานศิลปากรที่ 1 ราชบุรี. รายงานเบื้องต้นการขุดแต่ง
โบราณสถานหมายเลข 24-25 เมืองคูบัว ต.คูบัว อ.เมือง จ.ราชบุรี ตามโครงการ
ขุดแต่งและบูรณะปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์โบราณสถานเมืองคูบัว (โบราณสถาน
หมายเลข 24 และ 25 ระยะที่ 1) ปีงบประมาณ 2545

สำนักงานศิลปากรที่ 1 ราชบุรี

แผนที่แสดงตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถานเมืองคู้บัว จังหวัดราชบุรี

ภาพปูนปั้นรูปนักดนตรี พบจากเมืองคู

คูเมืองทางด้านทิศตะวันออกของเมืองคู

ลวดลายดินเผาประดับศาสนสถาน

ลวดลายดินเผาประดับศาสนสถาน